कशानें स्वस्थ होईल ? (स्मरण करून) तें भूर्ज पत्र तरी आण बरें.

विदू-(इकडे तिकडे पाहून खिन्न होऊन) आतां काय करूं ? तें दिव्य भूर्जपत्र कोठें दिसत नाहीं तें ऊर्वशीच्या मागून उडून गेलें असें वाटतें.

राजा.—हा बेटया मूर्खा, रांडेच्याला सर्वदा शुद्धी नसत्येच बरें, आतां नाहीं नाहीं ह्मणून बसलासकाय, हिकडे तिकडे पहा कोठें पडलें असेल (इतक्यांत राणी, चेटी आणि दुसरे सेवकयेतात)

विदू--(उठून) इकडे असेल तिकडे असेल असें ह्मणून इतस्ततःनाचतो).

राणी—निपुणिके, खरेंच कायगे, महाराज माणवकभटजीसहवर्तमान लतागृहांत प्रवेश करतांनां त्वां पाहिलें.

चेटी—बाईसाहेब, मी आज पर्यंत पायापाशीं कधीं तरी खोटें सांगितलें काय ?

राणी.—बरेंतरमग, मी ह्या लतेच्या आड उभी राहून काय हित गुज चाललें आहे तें ऐकत्यें.

चेटी.—जशी बाईसाहेबाची मर्जी असेल तसें.

राणी.—(पुढें पाहून) निपुणिके, दक्षिणेकडून वायूनें उडत येत आहे हें पत्र कशाचें गे ?

चेटी.-(पाहून) बाईसाहिब, हें भूर्जपत्र आहे आणि ह्यावर कांहीं अक्षरें ही आहेत.

अगे बाई, हें बाईसाहेबाच्या पायांतील साखळीलाच अडकलें हें घेऊन वाचावें तरी.

राणी,-तें घेऊन वाच, पण विरुद्ध नसेल तर ऐकेन

चेटी—(पत्र पाहून) बाईसाहिब, तेंच उर्वशीचें कपट दिसत आहे, महाराजांच्या उद्देशानें उर्वशीनें रचिलेलें काव्य ह्या पत्रांत लिहिलं आहे, हें माणवकाच्या हातांतून पडलें, ते आमच्या हातीं लागलें.

राणी.-तरमग वाचून त्यांतील अभिप्राय मनांत आण.

चेटी.-(पत्र वाचते).

राणी.-निपुणिके, फार चांगलें झालें, हीच नजर घेऊन आपण त्या अप्सराकामुकास पाहूं.

चेटी--आज्ञा बाईसाहेब.

विदू-मित्रा, तें पहा पत्र वायूनें क्रीडा पर्वतावर उडत आहे.

राजा-(उठून) भगवंता, वसंतसखे, मलयानिला

दिंड्या.

जरीव्हावा, मारुता तुलावास,
तरी पुष्पांच्या आणि तूं रंजास ॥ १ ॥
प्रियास्नेहाचा होय जो स्वकरमाझा
हरुनि त्याला कायबा लाभ तुझा ॥२॥
याच रीतीं विश्रांति साधनानें
जीव धरुनी कामार्त दुर्दशाने ॥ ३ ॥
जाणतोशी त्याजला दुःखद्याया,
परी स्वरुथीं बळतुझें होय वाया ॥ ४॥

चेटी.-बाईसाहेब, पाहिलेंतनां? त्याच भूर्जपत्राचा शोध चालला आहे.

राणी.—मी पहात्येंच आहे, तूं अंमळ उगीच बैस.

विदू.-अरे फसलोंरे फसलों, विकसितनीलकमळा सारखी ज्याची कांति असें हें मोराचें पीस आहे.

---

१ स्वस्थचित्तावर.

राजा-हरहर, मी सर्वथा बुडालों.

राणी.-(अकस्मात् पुढें येऊन) महाराज, घाबरूं नका, हें घ्या तें भूर्जपत्र.

राजा.-(गडबडीनें मनांत) अरे, राणी आली, (विरस होऊन) यांवं चांगलें आगमन झालें.

राणी-चांगलें कशाचें ? ह्या प्रसंगीं माझें आगमन असें खिरींत मीठ तसें झालें.

राजा.-(विदूषकांच्या कानाशीं लागून) कायरे गड्या आतां कसें करावें ? काय बाहणा करावा ?

विदू.-महाराज, चोराचा मुद्दा सांपडल्यावर बाहणा चालतो काय ?

राजा-राणीसाहेब, मी ह्या भूर्जपत्राचा शोध करीत नाहीं. काहीं राज्य प्रकरणीं कागद हरवला आहे त्याचा शोध करित आहें.

राणी-शहाण्यानीं आपलें सौभाग्य झांकून ठेवावें हेंच योग्य.

विदू.-असो बाईसाहेब, ह्यांच्या भोजनाची तयारी लवकर करा, ह्मणजे ह्यांचें पित्त बसेल. आणि हे स्वस्थ होतील.

राणी.–निपुणिके, ह्या ब्राह्मणानें आपल्या प्रियमित्रास चांगले गुण शिकिविले.

विदू—पहा, पक्कान्नाचा लाभ झाला असतां कोणी ही संतोषच पावत असतो.

राजा.–मूर्खा, बळेंच मजवर अपराध लागू करतोस काय ?

राणी.-स्वामींचा अपराध कांहीं नाहीं, मीच अपराधी आहें, कारण मी तुमच्या आनंदास आड आल्यें निपुणिके, चल हिकडे ये. (असें बोलून कोपानें जाऊं लागते).

राजा.- साक्या.

अपराधी मी खराच आहें,
प्रसन्न हो रंभोरू ॥
करूं नकोगे मजवरि सखये,
कोप असा अनिवारू ॥ १ ॥
कुपित स्वामी झाला असतां
दासानें अपराध ॥
केला नाहीं ऐसें ह्मणतां ये
इलजगांतबाध ॥ २ ॥

(असें बोलून राणीच्या चरणावर मस्तक ठेविलें)

राणी.-कपट्या, तूं पश्चाताप युक्त होऊन सरळ झालास ह्मणजे मी तुला भीतच आहें, पण ह्या वेळीं माझें हृदय अगदीं क्षुद्र झालें आहे, यामुळें मी तुझें हातापायापडणें काहीं एक ऐकत नाहीं.

चेटी.-चलावें बाईसाहेब, असें इकडून यावें. (राणी राजाला सोडूनपरिजनांसहवर्तमान तेथून निघते).

मित्रा, ऊठ ऊठ, बसलास काय, ही राणी पर्जन्य काळांतील नदी सारखीगढूळ होऊन फुंफूं करीत चालली आहे तिच्या पाया पडून समजूत कर.

श्लोक:

प्रीतीविणें मधुर बोलुनियां स्त्रियांच्या
केल्या बहू अनुनयास, शिरेन त्यांच्या॥
चित्तांत तो मणिजसा अतिकृत्रिमानें
तज्ञास रंगवुनि दीधलियानमानें ॥१॥

विदू.—बरें झालें, ती गेली हें तुझ्या पथ्यास पड-

लें, कारण ज्याच्या नेत्रास रोगझाला त्याला समोर दीप शिखा सोसवत नसते.

राजा.–छेछे, मित्रा, असें बोलूंनको जरी माझें अंतःकरण उर्वशी कडे लागलें आहे तरी राणीवरील बहुमान जो आहे तोच आहे, पण मी ज्या अर्थी तिच्या पायां पडलों असतां तिणें मानिलें नाहीं त्या अर्थी अता कसें करून धैर्य धरून बसतों.

विदू—आतां ही राणीची कथा पुरे बाबा, माझा भुकेनें प्राण कासावीस होत आहे या करितां काहीं माझ्या जिवाकडेपहा. अतिकाळ झाला आहे, काहीं स्नान भोजन केलें पाहिजेकीं नको

राजा.—(वर पाहून) अरे, टळटळति दुपार झाली. ह्मणूनच.

श्लोक.

उष्णें तप्त मयूर हा तरुतळीं
शीताल वाळीं बसे
भेदोनी मृदुकर्णिकारकुसुमें
भृंगालि तेथें वसे ॥
टाकोनी जल तप्त तीरनलिनी

पाशी पहा पावला
हा[1]कारंउव, पंजरस्थ शुक हा
तृष्णा[2]त इ[3]छी जला ॥ १ ॥

(असे बोलून सर्व जातात.)

(दुसरा अंक समाप्त).

---

१ ज्यांचें आळें थंड आहे २ पांगारा ३ भ्रमरांची पंक्ति करढुवा या नावाचा पक्षी.

विक्रमोर्वशीनाटक.

अंक ३.

पात्रें.

पहिला	शिष्य.
दुसरा	शिष्य,
कंचुकी	भालदार.
राजा	पुरूरवा.
विदू	हास्य रस प्रधान राजाचा मित्र
परिजन	सेवकजन.
उर्वशी	अप्सरा.
चित्रलेखा	उर्वशीचीसखी.
राणी	राजपत्नी.
चेटी	दासी.

विक्रमोर्वशी नाटक.

अंक ३.

(तदनंतर दोघे भरताचे शिष्य येतात).

पहिला.-सख्या पैलवा, गुरूजी अग्नि शाळेंतून निघून जेंव्हां इंद्राच्या सभेस गेले तेंव्हां त्यांणीं तुझ्या पाशीं आसन देऊन तुला बरोबर नेलें होतें आणि मला अग्निशाळेच्या रक्षणसाठी ठेविलें, ह्मणून मी तुला पुसतोंकीं, गुरूजीनीं तेथें जाऊन जो नाटकाचा खेळ केला, तेणे करून देवांची सभा संतोष पावली काय ?

दुसरा.-संतोष पावली असेल असे तर मला वाटत नाहींच कांकीं, त्यासभेंत सरस्वतीनें केलेलें जें लक्ष्मीस्वयंवरनाटक त्याच्या खेळांत उर्वशी त्या त्या रसाच्या प्रसंगीं बोलतानां भांबावली,

पहिला--दोष प्रकट झाल्या मुळें असें ह्मण.

दुसरा.-हो खरेंच ती बोलतानां चुकली.

पहिला.-काय चुकली ?

दुसरा.—उर्वशीनें लक्ष्मीचें सोंग घेतलें होतें. आ-

णि मेनकेनें वारुणीचें सोंग घेतलें होतें तेव्हां मेनकेनें उर्वशीस विचारिलें कीं, अगे लक्ष्मी ह्या सभेंत ब्रह्मा, विष्णु आणि महेश्वर आदिकरून त्रैलोक्यांतील सर्व पुरुष लोकपालासहवर्तमान आले आहेत इतक्यांतून तुझें अंतःकरण कोणावर आहे ?

पहिला.—मग पुढें ?

दुसरा.—तदनंतर पुरुषोत्तमावर असें ह्मणावयाचें सोडून पुरूरव्यावर अशी तिच्या मुखांतून वाणी निघाली.

पहिला.-उपाय नाहीं, होणारा सारखी बुद्धि होत असतें बरें, पण, गुरूजी तिजवर रागेतर भरले नाहींतनां ?

दुसरा.—नाहींत कसे ? गुरूजीनीं तिला शापदिला. पण इंद्रानें तिजवर अनुग्रह केला.

पहिला.—गुरूजीनीं तिला काय शापदिला आणि इंद्रानें अनुग्रह काय केला ?

दुसरा.-गुरूजीनीं असा शाप दिलाकीं, ज्या अर्थी तूं माझ्या आज्ञेचें उल्लंघन केलें, त्या अर्थी स्वर्गस्थानांतून भ्रष्ट होशील आणि तुला दिव्यज्ञा-

न रहाणार नाहीं, मग उर्वशीनें लज्जायुक्त हो-ऊन तोंड खालीं घातलें, असें पाहून इंद्रानें असा अनुग्रह केलाकीं, ज्यावर तुझें अंतःकरण बसलें आहे तो राजर्षि रणांत माझें सहाय्य करीत असतो या मुळें मला त्याचें प्रियकर्तव्य आहे, या करितां तूं त्या राजाचें मनोधारण कर आणि त्याला संतानाचालाभ होई तों पर्यंत त्यापाशी रहा.

पहिला.-आपण महासमर्थ असून अन्य पुरुषाच्या पराक्रमास मान देण्याचा ज्याचा स्वभाव अशा इंद्रास उर्वशीवर अनुग्रह करणें हें योग्यच आहे.

दुसरा—(सूर्याकडे पाहून) अरे, गोष्टी सांगतां सांगतां गुरूर्जींच्या स्नानाची वेळ होऊन गेली, आतां लवकर चल गुरूजींच्या जवळ जाऊं.

(असें बोलून दोघे शिष्य निघून जातात)

(तदनंतर कंचुकी येतो)

कंचुकी- श्लोक.

तारुण्यांत गृही प्रयत्न सगळे
अर्थाकडे लाविती

वार्धक्यीं निजभार अर्पुनिसुतीं
विश्रांतितें पावती ॥
भाळीं आमुचियाचि शेवटवरी
सेवालधुत्वप्रदा
कांहो ! हास्त्र्यधिकार कष्ट, सु
टकाव्हावी तरीहीकदा ॥ १ ॥

राणीसाहेब काहीं व्रताच्या नियमांत आहेत, त्यां-
णी मला अज्ञा केली आहेकीं, " माझें व्रत सांग
व्हावें या करितां मी आपलामान एकीकडे ठे-
ऊन निपुणिकेच्या मुखानें पूर्वी महाराजास प्रा-
र्थना पूर्वक बोलाविलें आहेच, तूंही माझ्या व-
चनवारून महाराजास प्रार्थना कर, तर आतां
महाराजांची स्नानसंध्या आटोपली असेल त्यां-
जकडे मी जातों. (हिकडे तिकडे फिरून पाहू-
न) अहो ह्या राजवडयांत सायंकाळ समयीं
किती शोभा दिसत आहे.

ओंव्या.

वर्णावी ही शोभाकाय, वर्णितां नपुरेधा
य, वाटतें लक्ष्मीच सकाय, चोंहींकडे
खेळतसे ॥ १ ॥ संध्या समयीं जमून,

बैसलें वासयष्टी धरून, मोरनिद्रालस होऊन, दिसती काष्ठीं कोरलेसे ॥ २ ॥ गवाक्षांतूनि वरती, नानापरीचे धूप निघती, जाणो वेलभी वरी पंक्ति, पारा तांची बैसलीसे ॥ ३ ॥ हिकडे आचार तत्पर, वृद्धांगनां भूमीवर, सडा संमार्जन सादर जांगोजागीं करितात्ति ॥४॥ वरीरंगवल्लीघालिती, त्यावरी पुष्पें विखरती, तेथें मंगल दीपिका लाविती, चोहीं कडे लखलखाट ॥ ५ ॥

(पाहून) अहो, राजा हिकडेच येत आहे, जो कसा आहे.

श्लोक.

परिजन वनितांनीं घेतल्या ज्या करानीं
लखलखित मशाली वेष्टिलासे तयानीं ॥
क्षितिधरंचि जणो हा पक्षवान् चालताहे
बहुसुमित अशाजोर्काणि कारास वाहे ॥१॥

---

१ बसावयाचा काष्टदंड २ घरावर कवला खालीं तिरकसवासे घालतात तें किंवा सायवान किंवाळपरा सारखे आच्छादन ३ पर्वत ४ पांगारा.

आतां मी वाटेंत उभा रहातो म्हणजे राजाच्या दृष्टी पडेन. (असें बोलून उभा रहातो) तद नंतर पूर्वी सांगितल्या प्रमाणें राजा आणि विदूषक परिजनासहवर्तमान येतात).

राजा.-(मनांत).

आर्या.

कार्यामुळें कसातरि, सोडुनि
औत्सुक्य दिवस घालविला ॥
कर्मणुकी विण न्यावी. दीर्घनि
शाकशि सुचेनमन्मतिला॥ १ ॥

कंचु.-(जवळ येऊन) जयतु जयतु महाराजः राणी साहेब विज्ञप्ति करीत आहेतकीं, गच्ची वरून चंद्राचें दर्शन चांगलें होत आहे या साठी जोंपर्यंत चंद्राचा आणि रोहिणीचा योग आहे तों पर्यंत आपण तेथें असावें.

राजा.-बरें आहे जा, राणी साहेबास जाऊन सांग कीं, तुमच्या मर्जी प्रमाणे करतों.

कंचु.-बरें आहे (असें बोलून जातो).

राजा.-मित्रा, राणीचा हा यत्न खरोखरीच व्रताच्या उद्देशानें असेल काय?

विदू.-मला असें वाटतेंकीं, तूं तिच्या पाया पडलास असें असतां तिणें मानिलें नाहीं त्यामुळें ती पश्चाताप युक्त होऊन आपल्या अपराधाचें परिमार्जन व्हावें या करितां व्रताच्या उद्देशानें हा उद्योग चालवीत आहे.

राजा.—खरें गड्या, असेंच असेल.

आर्या.

प्रथमतिरस्कारुनिया, प्रणतीतें,
पावताति मग ताप ॥
नानादयितानुनयें, रमणी होता
तिलज्जितअपाप ॥ १ ॥

विदू.-चलावें, असें इकडून यावें महाराज, ज्याच्या पाहिऱ्या गंगातरंगाच्या संपर्कानें शीतल आहेत असा हा स्फटिकाचा जिना आहे ह्यानें वर चढावें. (सारेवर चढतात) आतां चंद्रोदय लवकर होईल असें वाटतें, कारण पूर्व दिशेचें मुख अंधकाररहित होऊन आरक्तप्रभ दिसत आहे.

राजा.-चांगलें बोलतोस.

---

१ दयित ह्मणजे पति त्यांणी केलेले जे नानाप्रकाराचे अनुनय ह्मणजे समजुती.

श्लोक.

उदयाद्रि आड उगवूनिचंद्रमा,
किरणे करूनि वरि सारितां तमा ॥
जणुकेश सारुनि बलारिदिङ्मुख,
हरुनी मदक्षियुगुलास दे सुख ॥ १ ॥

विदू.-अहाहा, अर्ध्या मोदकासारखा हा चंद्र उदय पावला.

राजा—(हसून) पोटघाला जिकडे तिकडे खाण्याचा पदार्थ दिसत असतो. (हात जोडून नमस्कार करून) भगवंतानक्षत्रनाथा.

श्लोक.

कर्माची रुचि सुजनास तूंचि देशी
रात्रीचें तिमिर लयास तूंचि नेशी ॥
पीयूषें सुरपितृतृप्तिदा सुभासा
चंद्रामी तुज नमितों हरावतंसा ॥ १ ॥

विदू—मित्रा, माझ्या पायास कळ लागली, या करितां मज ब्राह्मणाच्या मुखानें ब्रह्मदेव किंवा

१ देव आणि पितर यांस तृप्ति देणाऱ्या २ हे शिवशिरोभूषणा.

तुझा अजाच आज्ञा करीत आहे असें मानून आसनावर बैस, ह्मणजे मला क्षणभर सुखानें बसावयास सापडेल.

राजा—(बसून आणि दासी कडे पाहून) ह्या चंद्रिकेंत मशालींचा कांहीं उपयोग नाहीं याकरितां तुह्मी घटकाभर विश्रांति घ्या.

परिजन.–आज्ञा महाराज, (असें बोलून जातो).

राजा.–(चंद्राकडे पाहून विदूषकास ह्म०) मित्रा, दोन घटिकेनीं राणी येईल, या करितां एकांत आहे तों पर्यंत माझी दशा काय झाली आहे ती तुला सांगतों.

विदू.-मित्रा, ती उर्वशी तर येतां दिसत नाहीं परंतु तिणें तुजवर प्रीती दर्शविली आहे या मुळें आशेने मात्र जीव धरून बसणें योग्य आहे.

राजा—वास्तविक असेंच आहे कांकीं, अंतःकर्णास फारच पीडा होत आहे पहा.

आर्या.

विषमशिलानी कुंठितरयंसरितेचा
प्रवाहसा काम ॥

शतघट होय समागमसुखविघ्नीं
वाठुनी मनोधाम ॥ १ ॥

विदू.-मित्रा, तुझें शरीर इतकें कृश झालें तरी सुशोभित दिसतें ह्या लक्षणावरून तुझा त्या अप्सरेशीं समागम खचित होईल.

राजा--(कांहीं शुभचिन्ह झालेंसें दर्शवून).

आर्या.

अत्यंत व्यथिताचें, माझें स्फुरु
नी करी समाश्वसन ॥
आशोत्पादक वचनें, तुजसमम
द्विज, सरेल हें व्यसन ॥ १ ॥

विदू.-माझें ब्राह्मणाचें वचन कधीं खोटें होणार नाहीं.

राजा--(आशा धरून बसतो) (तदनंतर अभिसारिकेचा वेष धरून विमानांत बसून उर्वशी चित्रलेखेसहवर्त्तमान येते).

उर्व--(आपणाकडे पाहून) सखी, मीं अंगावर नील

---

१ लहान मोठया दगडनी २ ज्याचारय ह्मणजे वेग कुंठित आहे
३ समागम सुखास जी विघ्नें त्याणी.

रत्नांचे आणि मोत्यांचे दागीने घालून अभिसा-रिकेचा वेष घेतला आहे, हावेष माझ्या मनास फार आवडतो.

चित्र.-अहाहा, काय तुझा वेष सांगावा! ह्या वेषा-ची प्रशंसा करण्यां जोगतें माझ्या वाणींत साम र्थ्य नाहीं, परंतु मनांत असें चिंतन करित्येंकीं ह्यां वेळेस मी जर पुरूरवा असत्यें तर फार चांगलें होतें.

उर्व-सखी जातीनें तिकडे जाण्याची मला शक्ती नाहीं, या करितां तूं त्या प्रियजनास माझ्याजवळ आण किंवा त्या मनमोहनाच्या जवळ म-ला घेऊनजा.

चित्र-(पाहून) अगे, घेऊन, जावयाचें तें काय? आपण तुझ्या प्रियतमाच्या मंदिराजवळ आलों च हें पहा मंदिर, जसें रात्रि रूप यमुनेंत कैला साचें शिखरच प्रतिबिंबित झालें आहे असें दि-सत आहे.

उर्व.—तर मग तो माझा त्हृदयचोर कोठें आहे आणि काय करीत बसला आहे? तें तूं आप-ल्या प्रभावानें चिंतन करून पहा बरें.

चित्र.-(चिंतन करून मनांत) आतां क्षणभर मी

हिचा विनोद करित्यें (उघडपणानें) सखी, उपभोगास योग्य अशा एकांत स्थळीं बसून मनोरथ करीत असतां त्यांत प्राप्त झालेल्या प्रियसमागमसुखाचा अनुभव घेतबसला आहे, असें मी ध्यानांत पाहिलें.

उर्व—पुरे, तूं आपल्या मनांत कांहीं तरी कल्पना करून बोलतेस, पण माझ्या मनास खरें वाटत नाहीं, कारणकीं, प्रियसमागमाच्या पूर्वींच त्याणें माझें मन हरण केलें आहे.

चेत्र-(चिंतन करून) हा तुझा प्रियतम गच्चीवरील अरशे महालांत बसला आहे आणि त्याच्याजवळ त्याचा मित्र मात्र आहे, आतां आपण त्याच्या जवळ जाऊं. (दोघी खालीं उतरतात).

राजा—मित्रा ह्या रात्रीं सहवर्तमान मदनाची पीडा फारच वृद्धिंगत आहे.

उर्व-चित्रलेखे, प्रियसमागम ह्या भाषणाचा अर्थ मला स्पष्ट समजला नाहीं ह्मणून माझें मन भीत आहे, या करितां संशय दूर होई पर्यंत आपण गुप्त होऊन ह्या दोघांचें भाषण ऐकूं.

चित्र.-बरें आहे, तसें करूं.

विदू.-महाराज, तुह्मी ह्या अमृतमय चंद्रिकेंत बसावें ह्मणजे तुमची ही पीडा दूर होईल.

राजा.-मित्रा, अशा उपायानीं ही पीडा दूर होण्यासारखी नाहीं.

साक्या.

माझ्या अंगीं पसरुनिगेला दुर्धर
अनंगरोग ॥
नवकुसुमांच्या शयनें मसरें,
नसुचे काहीं भोग ॥ १ ॥
सर्वांगाला चंदनलेपें भंगन
होई यास ॥
सेवूंजातां चंद्रकिरण देती
बहु आयास ॥ २ ॥
मिण मययष्टी पडतां दृष्टी
तुष्टी माझ्या नमना ॥
एकचि दिव्य स्त्रीती माझ्या
शकेल पीडाशमना ॥ ३ ॥
किंवा तिच्याच गोष्टी सांगत
बसतां एकांतांत ॥
वाटे होईल माझी दुस्तर
आर्ती काहीं शांत ॥ ४ ॥

उर्व.-त्हृदया, तूं मला सोडून येथून गेलास, त्याचें साफल्य झालें.

विदू—मित्रा, मला देखील जेव्हां गोड गोड शिकरण किंबा आंबा मिळत नसतो तेव्हां तेव्हां फार पीडा होत असते पण मी तिचें ध्यान करून समाधान पावत असतो.

राजा.-अरे खावू, तुला ती वरचेवर मिळत असते ह्मणून.

विदू.-तुला ही ती उर्वशी लवकरच मिळेल.

राजा—मित्रा, मला असें वाटतें.

चित्र.-असंतुष्टे, ऐक.

विदू--कसें वाटतें ?

राजा.— आर्या.

खडबडतां रथ तीच्या, स्कंधीं
मत्स्कं धलागतां धन्य ॥
आहे एकचि, केवळ भूमीला
भार होय व पुअन्य ॥ १ ॥

चित्र—सखी, आतां विलंबकां ? पुढें हो.

उर्व.-(अकस्मात् जवळ येऊन) चित्रलेखे, मी महाराजांच्या समोर उभी असून हे मला न पाहिल्या सारखें कां करतात बरें ?

चित्र.-(किंचित् हसून) अगे, चपले, तूं एक दुसऱ्याच्या डोळ्यांस पडदाच आहेस (इतक्यांत पडद्यांत शद्ब होतो) बाई साहेब, असें असें इकडून यावें. (सारे कान देऊन ऐकतात).

उर्व.-(सखीसहवर्तमान खिन्न होते).

विदू.-(गडबडीनें) अरे, राणी आली, आतां बोलू नको, चिपबैस.

राजा.—तूंही आपलें रहस्य जसें बाहेर पडणार नाहीं तसा आकार धरून बैस.

उर्व.—गडचे, आतां कसें करावें ?

चित्र—घाबरूं नको, आतां तूं गुप्तच आहेस आणि राणी व्रतस्थ आहे असें दिसतें, या मुळें ही येथें फारवेळ रहाणार नाहीं (इतक्यांत राणी आणि तिच्या मागून हतांत पूजा पात्र घेऊन दासी येतात).

राणी—(चंद्राकडे पाहून दासीस ह्म०) निपुणिके, हा भगवान् चंद्र रोहिणीच्या योगानें फारच शोभत आहे.

चेटी—असेंच आहे, यजमानिनीच्या योगानें यजमानास शोभा अधिकच असते (इकडे तिकडे फिरतात).

विदू-अहो महाराज, मला असें वाटतेंकी, हिच्या मनांत कांहीं वायन द्यावयाचें आहे हा एक लाभ आणि तुझ्या निमित्त जो रोष आला तो चंद्रव्रताच्या निमित्तानें टाकल्यामुळें देवी आज प्रसन्न वदन दिसते या मुळें माझ्या नेत्रास आल्हाद देत आहे हा दुसरा लाभ.

राजा.-(हसून) हे दोन्ही लाभ तुला योग्य आहेत पण मला तर पाठी मागून बोललास तोच दिसत आहे कारण, ही देवी.

श्लोक.

शुभ्र दुधा परि पाताळ नेसलि
केवळ मंगळ भूषण अंगीं
कुंकुम चित्रित भाळ जिचें प्रिय
कारि सखीजन घेउनि संगीं ॥

सस्मित ही व्रत लोपमिषें, नि
जगर्व समग्रहि टाकुनि आली
आकृतिनेंच मशीं बहु शुद्धमना
दिसती, विजितें द्रिय झाली ॥ १ ॥

राणी.-आर्यपुत्राचा जयजयकार असो.

परिजन.-महाराजांचा जयजयकार असो.

विदू.-बाई साहेब कल्याण.

राजा.-यावें, देवी (असें बोलून राणीचा हात धरून जवळ बसवितो).

उर्व—सखी, महाराजांनीं हिला देवी ह्मटलें हें युक्त आहे, कारण ही तेजस्वि तेनें इंद्राणीहून तिळमात्र उणी नाहीं.

चित्र.-उर्वशी, मला असें वाटतेंकीं, तुला बोलावयास तोंडे दोन आहेत.

राणी—महाराज, मला आपल्या अंगत्वानें काहीं व्रत करावयाचें आहे या साठी दोन घटका माझी अडचण सोसली पाहिजे.

राजा.-मित्रा, ही अडचण नाहीं, हा एक आह्लाव-

र अनुग्रहच आहे असें शांतिक पौष्टिक करणाऱ्या माझ्या सारख्यास अशी अडचण वारंवार येईल तर फार चांगलें होईल.

राजा--देवी, तुह्माला जें व्रत करावयाचें आहे त्याचें नांव काय ?

राणी.-(निपुणिकेच्या तोंडाकडे पहाते).

चेटी-महाराज, ह्या व्रताचें नांव प्रियप्रसादन.

राजा (देवी कडें पाहून).

दिंड्या.

प्रिये माझे. सांग तूं व्यर्थ कांगे,
वाळवीशी हीं कमल कोमलांगे ॥ १ ॥
धरुनि सखये ह्या व्रता दिवसरात्र,
भोग सोडुनी हो शिकांक्लेशपात्र ॥ २ ॥
वाट पाहे जो तुझ्या प्रसादाची,
उतावेळा धरुनिया असा साची ॥ ३ ॥
कशासाठी त्याचिया प्रसादास,
इछिशी तूं तो असे तुझादास ॥ ४ ॥

उर्व.-(ऐकी कडे तोंड करून हसून) महाराजांचा हिजवर फारच बहुमान आहे बरें.

चित्र.-शहरांत रहाणारे आणि त्यांचें प्रेम अन्य-स्त्रीवर असतें असे चतुर पुरुष स्वस्त्रीशीं फार अनुकूल वागत असतात.

राणी.-ह्या व्रताचा कसा प्रभाव आहे, ज्याणें आर्य पुत्रास इतकें वळविलें.

विदू.-आतां उगीच ओढून आणूनको. स्वजनाच्या भाषणाचा आनादर करणें योग्य नाहीं.

राणी,-पोरींनो, माझें पूजा पात्र इकडे आणा. ह्या गच्चीवर चंद्राचे किरण पडले आहेत ह्यांची मी पूजा करत्यें.

चेटी.-अज्ञा बाईसाहेब हें पूजापात्र तयार आहे, यांत गंध पुष्पादिक सामग्री सर्व आहे.

राणी.-तें माझ्या जवळ द्या. (असें बोलून पुष्पादिकानीं चंद्र किरणाची पूजा करून दासीस ह्म॰ निपुणिके, हें मोदकाचें वायन माणवकभटजीसदे आणि यांतील थोडेंसें कंचुकीलाही दे.

चेटी.-अज्ञा बाईसाहेब. (असें बोलून विदूषकास ह्म॰) भटजी बावा, बाईसाहेबानीं आपणास हें वायन दिलें आहे.

विदू.-(मोदकाचें पात्र घेऊन) बाईसाहेबांचें कल्याण असो.

चेटी.-भालदार बाबा, हें तुह्माला दिलें आहे.

कंचु.-(घेऊन) राणीचें कल्याण असो.

राणी-(राजास ह्म०) अंमळ हिकडें यावयाचें होतें.

राजा-हामी जवळच आहें.

राणी (पूजेचा अभिनय करून हात जोडून राजास नमस्कार करून मी रोहिणी आणि चंद्र ह्या देवतेच्या दंपत्यास साक्षी ठेऊन महाराजांस प्रार्थना करीत आहेकीं, महाराजचें अंतःकरण ज्या स्त्रीवर असेल आणि जीस्त्री महाराजांच्या समागमास उत्सुक असेल तिच्या सहवर्तमान आज पासून महाराजांनीं खुशाल रममाण असावें यांत माझा काहीं अढथळा नाहीं.

उर्व-आश्चर्य आहे, हिचें भाषण कोणत्या अर्थाचें असेल तें असो, तें कळत नाहीं, पण माझें अंतःकरण भरवसा येऊन निर्मळ झालें आहे.

चित्र-सखी, हीपतिव्रता महानुभाव आहे, हिणें अनुज्ञा दिली आहे त्या अर्थी तुझा आणि तुझ्या प्रियाच्या समागम निर्विघ्न होईल.

विदू.-(तोंड मुरडून मनां ") आपल्या जवळून व ध्यजन पळून गेला असतां थोटा ह्मणतोकीं, जा तुला मी जीवदान दिलें माझा धर्म होईल, तसें हें झालें (उघडपणानें) कांबाई साहेब, नवरा प्रिय नाहीं ह्मणून दुसऱ्यास देऊन टाकिला काय ?

राणी—मूर्खा, मला सुख नसले तरी चिंता नाहीं, पण तिकडे सुख असावें अशी मी इछा करित्यें या वरून प्रिय किंवा अप्रिय हें समज.

राजा.— श्लोक.

मुक्त्यार तूं मजपराप्रति द्यावयास
किंवा स्वदासचि अखंड करावयास
माझा तुला उगिच संशय येइजो हा
तैसा नमी खचित सोडिचि भीरुमाहा ।१।

राणी—मेलें कसेंकां असेना, मला प्रिय प्रसादन व्रत करावयाचें होतें तें यथासांग झालें (दासीस ह्म०) चलागे पोरीनो, आपण जाऊं.

राजा-दासाचा संतोष केल्यावाचून जाणें योग्य नाही.

राणी.-पुरे लाडी गोडी. मीव्रतस्थ आहें या करितां मला नियम मोडावयाचा नाहीं. (असें बोलून सखी सहवर्तमान जाते).

उर्व.-सखि, ह्या राजर्षीची राणीवर प्रीति फारच आहे, परंतु माझें मन ह्यावर बसलें आहे तें निवृत करण्यास मला शक्य नाहीं.

चित्र-नीटच आहे, दृढ लागून राहिलेली आशा एकाएकी निवृत्त कशी होईल ?

राजा.-(आसनाजवळ येऊन) मित्रा राणी दूर गेलीना ?

विदू.-गेली, दूर गेली आतां तुझ्या मनांत काय बोलावयाचें असेल तें बोल, रोग असाध्य अशी परीक्षा करून रोगातुरास वैद्यजसा सोडून देतो तसें तुला तिणें सोडिलें.

राजा--उर्वशी असें करील काय ?

उर्व-(मनांत) आज मी कृतार्थ होईन.

राजा- गीत.

झुमझुम पैंजण वाजत असतां, मंदमंद

गति येतां जातां ॥ ध्वनितरि माझ्या कानीं कांता, पाडिलती काय ॥ १ ॥ किंवा हळूंच माझ्या मागें, येउनि अवचित अटपुनि अंगे, माझीं झांकिल अति अनुरागें, नयनें ती काय ॥ २ ॥ उत्तरुनि गच्चीवरी भयानें, शंकितशंकितबहु विनयानें ॥ सुभ्रूसस्मित वरिवरि मानें, नानू करिताना ॥ ३ ॥ चतुरंसखींनीं जागे जागे, ह्मणतां, सरतां मागें मागें बळें ढकलितां भरोनि रागे, येइल मज पाशी ॥ ४ ॥

चित्र.-गडये, उर्वशी, याचा हा मनोरथ पूर्णकर.

उर्व.-बरेंतर, क्षणभर मौज करत्यें. (असें बोलून भीत भीत राजाच्या पाठी मागून येऊन दोन्हीं हतांनीं राजाचे डोळे झांकते).

चित्र-(नाकावर अंगुली ठेवून विदूषकास खूण करते).

राजा--(स्पर्श ओळखून) मित्रा, नारायणाच्या मांडी पासून उत्पन्न झालेली जी स्त्री तीच तर नव्हे कायरे ही ?

विदू.-तुला कसें समजलें तीच ह्मणून ?

राजा—अरे, यांत समजावयाचें तें काय ?

आर्या.

अनंगसंतप्तांगावरि हे रोमां
च्याचें कवच
झालें सुख ही सांगायाला माझें
प्रसरे भवच ॥ १ ॥
चंद्रकरानीं विकसित संतत
कुमुद. नतें रवि किरणीं ॥
विकास पावे कदापि, अतुला
तीच असे सुररमणी ॥ २ ॥

उर्व.-काय बाई हें आश्चर्य ! जसे वज्रलेपानें चिकटून बसावे तसे हे माझे दोन्ही हात चिकटून बसले आहेत हे माझ्यानें सुटत नाहींत. (असें बोलून राजाच्या डोळ्यावरून हात काढून डोळे मिटून भीत भीत उभी रहाते आणि धैर्य करून पुढें येऊन ह्म०) महाराजांचा जयजयकार असो.

चित्र—महाराज, खुशाल आहांना ?

राजा--आतांच खुशाल झालों.

उर्व.-सखी, राणीनें महाराज मला दिले आहेत, ह्मणून मी महाराजास अगदीं खेटून बसल्यें आहें, ह्मणून तूं मला दांडगी ह्मणूंनको बरें.

विदू-हें काय ? अरे तुह्मा दोघांस येथेंच सूर्यास्त झाला काय ?

राजा.-(उर्वशीं कडे पाहून).

दिंड्या.

सखे, देवीनें दीधलों तुला आतां
ह्मणुनि माझ्या वपुवरी करिशिसत्ता ॥ १ ॥
प्रथम कोणाच्या मतें प्रिये, त्वांगे
चित्त माझें चोरिलें प्रिये, सांगे ॥ २ ॥

चित्र-महाराज, आपल्या ह्या बोलण्यावर ही निरुत्तर झाली आतां माझी विनंती ऐकावी.

राजा.-बोलावें, मी सावधान आहें.

चित्र.-वसंत ऋतू लागल्या नंतर मला सूर्य नारायणाच्या सेवेलागिलें पाहिजे या करितां इतकीच प्रार्थना आहेकीं, माझ्या प्रियसखीला! जशी स्वर्गाची उत्कंठा लागणार नाहीं तसें महाराजानीं हिजशीं वर्तन करावें.

विदू.-उत्कंठा लागायाजगितें स्वर्गांत आहे काय दगड? खायालानपियाला. तेथें माशासारखे डोळे उघडे ठेऊन एका मेकाच्या तोंडाकडे टकमक पहात बसावें ह्मणजे झालें.

राजा—मित्रा, आर्या.

स्वर्ग सुखाची विस्मृति, पाडिं
ल नरकोणतां जगीं पाहे ॥
परिइतरस्त्रीदुर्लभ दासहिचा
हा पुरूरवा आहे ॥ १ ॥

पद.

स्वर्गींचें सुखसांगाया, सखयारे नपुरेवाणी, यागादिसुकृतें करुनी, जाताति तेथें प्राणी ॥ ध्रुवपद ॥ अंगणें चिंतामणिचीं मंदिरें मणिमय असतीं ॥ चांदवे शुभ्र तयाला. मोत्यांच्या जाळ्या लसती अमृताचें भोजन सुरस, पंक्ती वरि पंक्ती उठती ॥ रत्नांचे सोज्वळ दीप, बहु तेथें लखलख जळती ॥ अप्सरा आनंदानें, नाचती गाती हसती ॥ १ ॥ स्वर्गींचें सु

ख० ध्रु० ॥ नंदनीं कल्पतरूंचीं वृंदें हीं जागोजागी, रमणीशीं प्रमुदित असती, वृंदारक बहु अनुरागी ॥ १ ॥ मंदमंद गंध वहाच्या, लहरी ही लागति आंगीं सुमनांचीं मृदुमृदु शयनें, पहुडती त्या वरि भोगी ॥ २ ॥ स्वर्गींचें सुख ॥ ध्रु० ॥ स्वर्गाची विस्मृति हिजला, माझ्यानें करवे कैशी ॥ तरिही मीनसुलभ इतर, नारीला तो हिजपाशी ॥ राहीन होऊन दास, सर्वदा पदसेवेसी ॥ प्रेमानें दानें मानें, बद्ध मी सद्गुणपाशीं ॥ ३ ॥ स्वर्गींचें सुखसांगाया, सखयारे नपुरेवाणी याग्रादि सुकृतें करूनी, जाताति तेथें प्राणी ॥ ध्रुव० ॥

चित्र—महाराजानीं माझी विनंति ऐकिली हा एक मजवर मोठा अनुग्रहच झाला. (उर्वशीस ह्म० गड्ये, उर्वशी, आतां खुशाल आनंदानें रहा आणि मला निरोप दे.

उर्व–(चित्रलेखेस दृढ आलिंगन करून गोरें मोरें तोंड करून) गड्ये, चित्रलेखे, मला विसरणार नाहीसनां ?

चित्र.-(हसून) सखी, आतां तुझा आणि महाराजां-चा समागम झाला या मुळें तूं मात्र मला विसरूंनको अशी मी तुझी प्रार्थना केली पाहिजे. (असें बोलून राजास नमस्कर करून जाते).

विदू—मित्रा, दैव योगानं तुझा मनोरथ पूर्ण झाला आतां उत्तरोत्तर आनंदाची वृद्धि असो.

राजा—खरें आहे, माझा मनोरथ पूर्ण झाला खरा.

श्लोक.

एकछत्र मही पतित्व, सखया
माझें असे, भूपती
सामंत स्वकिरीटरत्नकिरणीं
मत्पादपीठा प्रती
आर्तिक्यें करितो, कृतार्थ तरि
ही नाहींच झालों तसा
आज्ञाधारक होउनीच हिचिया
पायापशी मी जसा ॥ १ ॥

उर्व.-पराकाष्ठा झाली बाई या पुढें माझ्यानें बोलवत नाहीं.

राजा:-(उर्वशीचा हात धरून) काय हा चमत्कार!

पूर्वी जेजे इष्ट पदार्थ पहावे, तेते सारे दुःख कारक होत असत, आतां जी इष्ट पदार्थाची समृद्धि झाली आहे तीं सर्व सुखकारक आहे.

श्लोक.

शशिकर सुख माझ्या तेचि
गात्रास देती
स्मर शर अनुकूल स्वांतरीं
तेचि होती ॥
सुमुखि, विरस जेंजें वाटलें
वस्तु मातें
प्रिय सकळहि झालें संग
मानें तुझ्यातें ॥ १ ॥

उर्व.-महाराज, मला येण्यास विलंब झाला त्यामुळें आपणास फार दुःख झालें, हा मजकडून मोठा अपराध झाला.

राजा.-नाहीं नाहीं, असें नाहीं.

आर्या.

दुःखा नंतर जें सुख तें प्रिय
 बहु वाटतें मनालाया ॥

तप्तालाच विशेषें, सुखदायक
होतसे तरुछाया ॥ १ ॥

विदू.-अहो महाराज, तुह्मीं सायंकाळसंबंधी मनोरंजक चंद्रिकेचा अनुभव घेतला, आतां मंदिरांरांत प्रवेश करण्याची तुमची वेळ आहे.

राजा--तर मग तुझ्या मैत्रिणीला मार्ग दाखिव.

विदू.-असें असें इकडून यावें बाई साहेब. (असें बोलून इकडे तिकडे फिरतो).

राजा-सुंदरि, आतां माझी अशी इछा आहे.

उर्व.-कशी ती ?

राजा.- साक्या.

प्राप्त मनोरथ जेव्हां नव्हतों
तेव्हां मजला रात्री ॥
शतपट मोठी होउन गेली
अति दुःखाची दात्री ॥ १ ॥
तुझा समागम असतां, ती जरि
तशीच होइल रजनी ॥

दीर्घ, त्तरी मी होईन सखये
धन्य बहू आजि भुवनी ॥ २ ॥

(असे बोलून सर्व जातात.)

(तिसरा अंक समाप्त).

विक्रमोर्वशीनाटक.

अंक १.

पात्रें.

चित्रलेखा .... उर्वशीचीसखी.

सहजन्या .... अप्सरा

राजा .... पुरूरवा.

उर्वशी .... अप्सरा.

विक्रमोर्वशी नाटक.

अंक ३.

(पडद्यांत सहजन्या आणि चित्रलेखा ह्यांच्या प्रवेशाचें सूचक गायन होतें).

साक्या.

दिनमणि किरण स्पर्शें विकसित्त
तामरसें ज्या माजी ॥
असती ऐशा सरोवरावरि, दोन
सखी ह्या आजी ॥ १ ॥
इष्टसखीच्या विरहें ह्यांचें चि
त्त ठिकाणीं नाहीं ॥
स्वसखी साठी विव्हळ होती
न सुचे उपाय कांहीं ॥ २ ॥

(तदनंतर सहजन्या आणि चित्रलेखा येतात).

चित्र—(प्रवेशानंतर द्विप दिकेनें पुढें येऊन दिशां कडे पाहून) म्हणते.

साकी.

सरोवरावरि हंसीयुग्म स्निग्ध
सखीविरहानें ॥
गाळी नयनांतुनि अश्रू हें तळ
मळतें दुःखानें ॥ १ ॥

सह.-चित्रलेखे, म्लान कमला सारखी कृष्णवर्ण तुझ्या मुखाची कांति झाली आहे या वरून तुझ्या त्हृदयास कांहीं अस्वास्थ्य आहे असें दिसतें, याचें कारण काय ? हें मला सांग म्हणजे तुझें दुःख वाटलें जाईल.

चित्र-(दैत्यानें) अप्सरांच्या कामाच्या पाळी प्रमाणें मी सूर्याच्या सेवेंत वर्तमान असतां माझी प्रिय सखी उर्वशी ह्या वसंत ऋतूंत मजपाशी नाहीं म्हणून मला तिची उत्कंठा लागली.

सह—सखी, तुह्मा दोघीचें तसेंच परस्पर प्रेम आहे हें मला विदित आहे.

चित्र.-तदनंतर इतक्या दिवसांत नवल विशेष वर्तमान काय म्हणून मी ध्यान दृष्टीनें पाहिलें, तों मला मोठें भय दृष्टी पडलें.

सह—कायगे बाईनें ?

चित्र-(करुणा युक्त होऊन) त्या राजर्षी कडून सर्व राज्याचा कारभार प्रधानावर सोंपवून त्याला घेऊन विहार करावया करितां गंधमादन पर्वता वर उर्वशी गेली होती.

सह—अंहाहा, सखि, तशा प्रदेशावर जें विलास भोगणें त्यालाच भोग ह्मणावें, बरें मग ?

चित्र-मग उदकवतीनामक विध्याधराची कन्या मंदाकिनीच्या तीरीं वाळूचे पर्वत करून क्रीडा करीत होती तिजकडे त्या राजर्षीनें क्षणभर न्याहाळून पाहिलें, ह्मणून माझी प्रियसखी उर्वशी रागावली.

सह--अगोदर तिच्या प्रकृतीस हें सोसावयाचें नाहीं, तशांत तिची आणि त्या राजर्षीची प्रीति अत्यंत वाढली, मग तिला हें सहन कोठून होणार ? असो भवितव्या पुढें उपाय नाहीं.

चित्र--मग तिच्या भर्त्यानें तिची पुष्कळ समजूत केली तथापि तें नमानून भरताच्या शापानें मोहित होत्साती " ह्या वनांत कोणी स्त्रिया येतील तर स्थावरत्व पावतील " असा स्कंदाचा

शाप विसरून त्याच्या वनांत गेली आणि तत्काल अरण्यांतलि एका लतेच्या रूपाला पावली.

सह.-(खेद करून) अरेरे, काय सांगावें, कोणत्याही प्रकारानें दैवाची गति चुकत नाहीं हें खरें, नाहीं तर तसल्या रूपाचा तसा परिणाम व्हावा काय ? बरें, मग पुढें काय झालें ?

चित्र.-मग तो राजर्षी त्याच अरण्यांत " हिकडे उर्वशी असेल तिकडे उर्वशी असेल असें ह्मणून उर्वशी उर्वशी करीत रात्र आणि दिवस घालवीत आहे, तशात जे आपआपल्या स्त्रिया सह वर्तमान आनंदांत आहेत, त्यांच्याही अंतःकरणास उत्कंठा करणारा असा हा मेघकाल प्राप्त झाला ह्या मुळें त्याची अवस्था काय होइल ती होऊ.

सह.-चित्रलेखे, त्या दोघांचा समागम होण्याचा कांहीं उपाय आहे काय ?

चित्र.-पार्वतीच्या चरणास लावलेला जो लाक्षारस त्या पासून झालेला जो संगममणि तो जर मिळेल तर उपाय आहे. त्यावांचून दुसरा उपाय नाहीं.

सह.-चिंता नाहीं तसेजे असतात त्यांस दुःख प्रा-

म झालें तरी तें फार दिवस रहात नसतें या वरून दुःख मोचन होण्यांचे कारण असा कांहीं. तरी समागमाचा उपाय प्राप्त होईलच यांत संदेह नाहीं तरमगये, आपण ह्या उदयाचलस्थितसूर्याचें उपस्थान करूं (असें बोलून दोघी जातात) (तदनंतर खंडधारा).

साकी.

चिंता व्याकुळ ह्रदय सहचरी
दर्शनलालस झाली ॥
विकसितकमलसुरम्यसरीं क
रि विहारविरसमराली ॥ १ ॥

असें बोलूनजात) (प्रवेशक) (पडद्यांत पुरूरव राजाची प्रवेशाची सूचना).

श्लोक.

हा, हस्तिनाथ गहनीं शिरतो प्रियेच्या
होऊनि मत्त विरहें, विकृती मनाच्या
दावी, करोनि उघड, द्रुमपुष्पपत्रीं
जो आपुल्या करि विभूषण सर्वगात्रीं ॥१॥

(तदनंतर आकाशांत लक्ष्य लावून उन्माद युक्त राजा येतो).

राजा—(क्रोध युक्त होऊन) अरे, दुरात्म्या, राक्षसा, उभारहा उभारहा माझ्या प्रियेस घेऊन जातोस कोठें ? कसें, हा पर्वताच्या शिखरावरून आकाशांत जाऊन मजवर बाणाची वृष्टि करीत आहे ? असें बोलून हतांत मातीचें ढेकूळ घेऊन मारावयास धावून आणि दिशाकडे पाहून).

साकी.

सरोवरीं निजकांता दुःखें थर
थर कांपवि पक्ष ॥
हंसयुवा बहुतप्त होउनी तड
फड करि बाष्पाक्ष ॥ १ ॥

(विचार करून दयेनें) कसें ?

श्लोक.

आहे हा नवमेघ उत्थित, नव्हे
उन्मत रात्रि चर
हें आकृष्ट न तच्छरासन, धनू
वृत्रारिचें हें वर ॥

ह्या धाराच, परंधरा मजवरी ये
ती नबाणाचिया
ही विद्युत्कनकापरी चमकते.
नाहीचती मत्प्रिया ॥ १ ॥

(असें बोलून मूर्छित होऊन खालीं पडतो)
(पुन्हा उठून उसासा टाकून).

साकी.

कळलें, मृगनयनेला कोणी राक्ष
स नेत असेहा ॥
नऽहे नऽहे, नव विद्युल्लतेस ज
ल दश्यामल नेहा ॥ १ ॥

(असा दैत्यानें विलाप करून आणि विचार करून)
तर मग ती कोठें गेली असेल बरें ?

साक्या.

निज प्रभावें गुप्त होउनी कोपें
कोठें बसली ॥
असें ह्मणावें, तरिती दीर्घक्रो
धी नाहीं तसली ॥ १ ॥

उडूनि गेली स्वर्गीं असें ह्मणू
तरी हें न घडे ॥
प्रेमरसानें आर्द्र तिचें मन मज
शीं कधी न बिघडे ॥ २ ॥
पुढें माझिया असतां तीचें हरण
कराया नसतां ॥
समर्थ देव द्वेषी दैत्यहि; कांहीं
नचलेच मती ॥ ३ ॥
ऐसें असतां कशी अगोचर नय
ना झाली, हाय ॥
माझी कैशी दैवगतीही करूं
तरी मी काय ॥ ४ ॥

(हिकडे तिकडे फिरून दिशाकडे पाहून उसासा टाकतो आणि डोळयास अश्रू आणून) अहो, असेंच आहे कीं, ज्याचें दैव फिरलें त्याचें दुःख वाढून ठेविलेंच असतें कारण.

श्लोक.

अकस्मात् मला हा प्रियेशीं वियोग
असे प्राप्त, जैसा विषाचा प्रयोग ॥
अशा माजि सछाय हा मेघकाळ

यमातुल्य यावा ? कसें हें कपाळ ॥ १ ॥

श्लोक.

मेघा माझी तूतें अज्ञा. आटोपीं
तूं क्रोधा प्राज्ञा ॥
काष्ठापूर्णा धाराघातें, त्वां,कां पी
डा देशी मातें ॥ ३ ॥

हे मेघराजा, मी सर्व पृथ्वीभर भ्रमण करीत असतां जर कोठें माझी प्रिया पाहीन तर तूं मला जी जी पीडा देशील तीती मी सोशीन (चर्चरिका गानानें अमळ विचार करून) माझ्या अंतःकरणास हा मेघकाल अत्यंत पीडा देत आहे हिची मी व्यर्थ उपेक्षा करीत आहे कारण मोठे मोठे मुनी असें ह्मणतातकीं राजा कालस्य कारणं, असें असतां मी ह्या मेघकालाचें निवारण कां नकरावें ?

साक्या.

अलिकुल गंधो न्मादित होउनि
मंजुल मंजुल गातें ॥
वाजवितें हें कोकिलकुल कल श
ब्द मधुर वाद्यातें ॥ १ ॥

पवनस्पर्शें किसलय पसरुनि
कल्पतरू हालतसे ॥

(असें नृत्य करून) अथवा मेघकाळाचें निवारण करूनयें, कारण ह्या मेघकाळाच्या चिन्हांनींच सांप्रत मळा महाराजोपचार होत आहेत (हसून)

पद.

अइकाहो जल धरसमय, उपका
रक मजला झाला ॥ ध्रु०
राज्याचे दिधले याणें सर्व भोग
भोगायाला ॥
प्रियसखी रहित तें राज्य, नाव
डेंच मह्दयाला ॥

चालबदलून.

राहिन येथेंची आतां, जोंवरि
येवोनी कांता ॥
दाखवील निजवदनाला ॥ १ ॥
अइकाहो ध्रु०
मंदिरेंचि सुंदर येथें, तरुवल्ली स
र्वहि असती ॥

अभ्र हेंचि छतवरि दिधलें, वि
द्युत्तति लखलख करिती ॥
तेंचि होत कनकरसाचे, वरि बिं
दू सुंदरसाचे ॥
नक्षत्रें हीरक त्याला ॥ अइ० ध्रु.
निचुलद्रुम शाखाहस्तें, मंजरी
च चाम्मर पुंज ॥
वारितात, उपलचि माझें सिं
व्हासन रम्य निकूंज ॥
शय्या गृह बहुत सुखाचें, या पु
ढें मज शतमखाचें ॥
पद तृण होय मनाला ॥ ३ ॥
अइकाहो ध्रु०
ग्रीष्मर्तू खरतरसरतां, मधुर स्व
र मोर समोर ॥
बंदिवृंदबांधुनिछंदें, अपदानचि
गांती थोर ॥ चाल०
गिरिवरहेनैगम होती, वसुधारा
आणुनि देती ॥

१ अशोक २ इंद्र ३ प्रसिद्धकर्म ४ व्यापारी वाणी ५ वसु म्ह० धन पक्षीं जल.

नृपसुख मज हैंचि मनाला ॥
अइकाहो जल धर समय, उप
कारक मजला झाला ॥
राज्याचे दिधले याणे, सर्व भो
ग भोगायाला ॥ ध्रुवपद ॥ ४ ॥

पुनःचर्चरी) असो, राज्य सामग्रीच्या श्लोघपासून काय फळ आहे ह्या अरण्यांत माझी प्रिया नाहीशी झाली आहे तिचा शोध करतों.

दिंड्या.

लागलासे विरह हा पृष्ठभागीं,
पळूं जातां येतसे ज्याड्य अंगीं ॥१॥
प्रिया विरहें अत्यंत दुःख भोगी,
पायनुचले विवळतो फार रोगी ॥२॥
रम्य पुष्पीं गिरिवनीं फिरत आहे
फार झाला गजपती क्षीणपाहे॥ ३ ॥

(तदनंतर द्विपदिकेनें हिकडे तिकडे फिरून पाहून हर्षानें) माझ्या उद्योगास उत्तेजन आलें.

श्लोक.

मधें कृष्ण, आरक्त जीं प्रांत देशीं,

प्रसूनें तयानीं अरण्य प्रवेशीं ॥
स्मृती कंदलीही नवी देइसाची
सकोप प्रियेच्या मला लोचनाची ॥१॥

आतां माझी प्रिया कोणत्या वाटेनें गेली, हें मला कसें समजेल? कारण.

साक्या.

वन भूमीवरि पडली वृष्टी, धूली
सकलहि भिजली ॥
सुतनू जरि ह्या भूमी वरुनी,
चालत गेली असली ॥ १ ॥
तरि पदपंक्ती नितंबभारें,
मार्गे सखोल असती ॥
लाक्षारसचिन्हित ती मजला,
स्पष्टन कैशी दिसती ॥ २ ॥

द्विपदिकेनें हिकडे तिकडे फिरून पाहून) वाहवा वाहवा चांगलें झालें ज्या चिन्हावरून प्रियेच्या मार्गाचें अनुमान करतां येईल असें चिन्ह सापडलें.

अंभग.

गोरें मोरें करुनि वदन, प्रिया पुंदोनी
रोदन, करतांकरतां रागें रागें, पाय टा
कुनि जातां मार्गें, ॥ १ ॥ गळतांगळतां
अश्रुधारा, ओष्ठरंग धुतला सारा ॥ वस्त्र
स्तनाचें भीजलें, तेंच आहे येथें पडलें
॥ २ ॥ जरीचे हे बूट त्याचे, चमक मारी
ती सोन्याचे, शुकाचीयें उदर हिरवें,
जैसें तैसें दिसतें बरवें ॥ ३ ॥

असो, हतानें उचलून घेऊन पाहूंतर खरें (हिकडे तिकडे फिरून विचार करून डोळ्यास अश्रू आणून) अँः, येथें केवळ जमीन आहे आणि इंद्रगोप आहेत अशा गहन अरण्यांत प्रियेचा शोध कोठून लागणार? (पाहून) बरें, वृष्टीनें स्वच्छ झालेलें असें हें पर्वताचें तट आहे त्यावर हा मयूर बसला आहे.

आर्या.

अत्युन्नतकंठानें, केकागर्भैं
मयूर जलदातें ॥